

Het best gedocumenteerd. Van Gogh opnieuw uitgegeven

Wessel Krul, Rijksuniversiteit Groningen

Correspondentie

Wessel Krul
Rijksuniversiteit
Groningen
Faculteit Letteren
Oude Kijk in 't
Jatstraat 26,
9712 EK
Groningen,
Nederland
E-mail:
w.e.krul@rug.nl

Samenvatting

De volledige, geïllustreerde en geannoteerde uitgave van Vincent Van Goghs correspondentie werd zowel op het internet als in een zesdelig boekwerk gepubliceerd. Aan de hand van enkele casussen wordt in deze bijdrage gepoogd om vast te stellen wat een moderne teksteditie van brieven kan zijn en tot welk punt de editeurs met de annotatie en het commentaar moet gaan.

Abstract

The complete, illustrated and annotated edition of Vincent Van Gogh's correspondence is published digitally and in print. This essay discusses the nature and the limits of the annotation and the commentary in this edition by zooming in on a couple of cases.

1. INLEIDING

Bij elke nieuwe wetenschappelijke tekstuitleg rijst de vraag tot hoe ver de toelichting moet gaan. Het commentaar staat ten dienste van de lezer, en moet bijdragen aan een beter begrip van de tekst. Maar wanneer is de lezer voldoende van gegevens voorzien? Het commentaar verwijst altijd naar een context. Die context is in beginsel oneindig. Door de toelichting krijgt de lezer een indruk van de historische, politieke, culturele en biografische omstandigheden waarin de betreffende tekst ontstond. Uitputtend kan de beschrijving van die omstandigheden niet zijn, zelfs niet wanneer het commentaar de vorm aanneemt van een zelfstandige verhandeling. Tekstbezorgers moeten daarom onvermijdelijk, bewust of onbewust, besluiten waar zij de grens willen leggen. Op welk punt vinden zij het toevoegen van verdere informatie niet meer relevant?

Voor het symposium 'Commentaar!', gehouden in het Van Gogh-Museum in Amsterdam op 29 oktober 2009, kreeg ik de opdracht om iets over deze vraag

te zeggen aan de hand van de toen juist verschenen nieuwe uitgave van de brieven van Vincent van Gogh. Deze uitgave, in zes delen bezorgd door Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker, is in zijn soort voorbeeldig. (Van Gogh, 2009) Met de lof die de bewerkers in de pers hebben geoogst kan ik alleen maar instemmen. De kritische opmerkingen die ik hier naar voren breng zijn niet bedoeld om toch nog een paar tekortkomingen in de uitgave te ontdekken, of om te laten zien dat er over elk onderwerp nog meer te zeggen valt. Dat zou kinderachtig zijn. Het ging erom door middel van een steekproef vast te stellen tot welk niveau van toelichting de bewerkers hebben willen gaan. Men kan zich het commentaar voorstellen als een reeks concentrische kringen rondom de tekst. Elke volgende kring is, als bij een familie-relatie, één graad verder verwijderd van het gegeven in de basistekst dat de kern vormt. Ik heb opzettelijk naar de buitenste kring gezocht om duidelijk te maken met welke beperkingen elke teksteditie te maken krijgt, hoe voortreffelijk zij ook is verzorgd. In het geval van Van Gogh waren de afwegingen van de redactie waarschijnlijk nog veel lastiger dan zij bij veel andere uitgaven zouden zijn geweest.

2. BRIEVENEDITIES

Over het kunstenaarschap van Vincent van Gogh weten we immers bijna alles. Er is geen andere schilder uit de negentiende eeuw over wiens loopbaan en ideeën zoveel bewaard is gebleven. Hij is zeker niet de enige die veel brieven schreef en die op die manier veel gegevens over zijn werk en over zijn ideeën heeft nagelaten. John Constable bijvoorbeeld had niet minder epistolair talent, Eugène Delacroix schreef naast zijn beroemd geworden dagboeken een enorm aantal brieven, en veel impressionisten, Camille Pissarro en Claude Monet bijvoorbeeld, hebben eveneens een omvangrijke correspondentie nagelaten. Maar bij niemand was de band tussen werk en briefwisseling zo nauw als bij Van Gogh. In de ruim 650 brieven aan zijn broer Theo is de ontstaansgeschiedenis van zijn werk vaak zelfs van dag tot dag te volgen. De drang om alles wat hem bewoog onmiddellijk vast te leggen en mee te delen uitte zich bij Van Gogh niet alleen in de beeldende kunst maar ook in het woord. In aantallen brieven is zijn correspondentie niet eens uitzonderlijk groot, maar wel in de uitvoerigheid en openhartigheid van wat hij schreef. Omdat hij aan Theo, de kunsthandelaar, steeds nauwkeurig wilde uitleggen wat hij in zijn schilderijen aan het doen was, zijn de brieven bovendien door de bijgevoegde tekeningen vaak zelf kleine kunstwerken.

Sommige brieven werden al in de jaren 1890 in tijdschriften gepubliceerd, toen de schilder zijn eerste bekendheid bij het publiek begon te krijgen. Daarna volgden losse uitgaven die meestal niet meer waren dan een bloemlezing. In 1953 verscheen een grote editie die de brieven echter nog steeds groepeerde per correspondent, en niet chronologisch, en die alle brieven afdruckte in de taal waarin zij waren geschreven: het Nederlands dat Van Gogh eerst gebruikte en het Frans waarin hij na zijn vertrek naar Parijs in 1886 ook aan zijn broer Theo begon te schrijven. Deze editie is gedurende enkele decennia het belangrijkste hulpmiddel voor onderzoekers en liefhebbers van het werk van Van Gogh geweest. De voortgang van het onderzoek, en misschien daarnaast ook de afnemende kennis van het Frans, leidden in 1990 tot een nieuwe editie, nu voor het eerst integraal en chronologisch, waarin veel fouten uit de vorige uitgave waren verbeterd, waarin op bescheiden schaal afbeeldingen in de tekst waren opgenomen die een indruk konden geven van het visuele karakter van Van Goghs brieven, en waarin de Frans-talige brieven waren vertaald in het Nederlands. Deze in toepasselijk zonnebloemgeel gebonden delen gaven de Nederlandstalige gebruiker een handzame leeseditie.

Een wetenschappelijke uitgave was de editie van 1990 echter in geen enkel opzicht. De oorspronkelijke tekst van de vertaalde brieven ontbrak en er was geen poging gedaan om door middel van annotatie of commentaar een toelichting te geven. Als de lezer op iets stuitte dat vragen opriep moest hij of zij zelf op zoek gaan in de inmiddels sterk gegroeide Van Gogh-literatuur. Bovendien was er, gezien de internationale roem van Van Gogh, behoefte aan een wetenschappelijke editie in het Engels, die voor onderzoekers over de hele wereld een instrument zou kunnen zijn. Al in 1994 is er daarom in samenwerking tussen het Van Gogh-Museum en het Constantijn Huygens-Instituut een projectgroep gevormd die een nieuwe uitgave in voorbereiding nam. Na vijftien jaar is het resultaat daar en beschikken we eindelijk en voor het eerst over een nog eens geheel herziene, geannoteerde en ook in andere opzichten wetenschappelijk verantwoorde editie van de briefwisseling van Van Gogh. Het omstandige commentaar dat Van Gogh zelf aan zijn kunst toevoegde is nu voor het eerst zelf uitvoerig gedocumenteerd.

Of eigenlijk gaat het om twee edities. Er is de uitgave in zes delen in boekvorm, die in het Nederlands, het Engels en het Frans is verschenen, en er is een publicatie op het internet, die alle brieven in de oorspronkelijke taal geeft met een vertaling in het Engels. Deze elektronische uitgave verschilt niet alleen van de boekuitgave door de aard van het medium, maar ook inhoudelijk.

Op het internet is de annotatie uitvoeriger. Daarom moet deze versie als de echte wetenschappelijke uitgave worden beschouwd, in de eerste plaats omdat de originele tekst van de brieven niet alleen in transcriptie, maar ook in facsimile te raadplegen is. Desgewenst kan men de hele correspondentie in handschrift lezen. Dichter bij de bron kan men alleen komen door zelf in het archief te gaan zitten. Maar nog afgezien van dit voortreffelijke hulpmiddel, wat hebben de redacteurs niet allemaal aan bijwerk toegevoegd om de brieven toegankelijk te maken! Biografische informatie, chronologische overzichten, kaarten en plattegronden, uitvoerige registers en zoekmogelijkheden, alles is er. Wat het meest in het oog springt is uiteraard de visuele presentatie. Van alle door Van Gogh genoemde kunstwerken, zowel zijn eigen werk als dat van anderen, zijn kleurenafbeeldingen opgenomen, zodat het voor het eerst tot in detail onmiddellijk te zien is waar hij het in zijn beschouwingen over eigen en andermans werk over heeft.

De boekuitgave is in vergelijking met de editie van 1990, maar ook met de internetversie, zelfs allereerst een kijkuitgave. De afbeeldingen zijn rustiger en beter van kleur dan tot dusverre op het internet mogelijk is. Ook door het gekozen formaat van de delen gaat de aandacht onmiddellijk uit naar de talrijke illustraties. Die zijn er trouwens in allerlei afmetingen. Als een werk een tweede maal in een brief wordt genoemd, wordt er niet alleen naar de eerste vermelding en de afbeelding op die plaats terugverwezen, maar is er ook een soort herinneringsafbeelding op kleine schaal bijgevoegd. Omdat dit van brief tot brief wordt volgehouden verschijnt hetzelfde plaatje soms zelfs tweemaal op een bladzijde. Boekdelen van deze omvang neem je niet gemakkelijk mee om ergens te gaan zitten lezen. De eerste oplage was ondanks de hoge prijs snel uitverkocht. Toch blijft een uitgave als deze ver buiten bereik van veel particulieren, niet alleen van studenten. Wie Van Goghs brieven wil lezen om in de eerste plaats het drama van zijn leven mee te maken (en zijn brieven laten zich inderdaad als een roman lezen) kan zich intussen nog goed behelpen met de uitgave van 1990.

Voor onderzoeksdoeleinden is dat anders. De internetuitgave is daarvoor het aangewezen instrument. De boekuitgave bevat diverse breed opgezette en nauwkeurige registers, maar de zoekmogelijkheden zijn in de elektronische editie toch altijd nog talrijker en vooral ook sneller. De huidige vindplaats van de afgebeelde kunstwerken, bijvoorbeeld, is in de boekuitgave in het laatste deel in een apart register ondergebracht. In de internetversie wordt de vindplaats onmiddellijk bij elke afbeelding opgegeven. Is hiermee nu de volmaakte editie, of laten we bescheidener zeggen, de best denkbare editie tot

stand gekomen? In beginsel wel, want de internetversie kan tot in lengte van dagen worden aangepast aan eventuele veranderende inzichten. Het is denkbaar dat sommige losse brieffragmenten, waarvan de huidige redactie er zoveel een nieuwe plaats heeft gegeven, in de toekomst toch nog elders worden ondergebracht. Maar in hoeverre komt de nieuwe editie tegemoet aan alle vragen die bij de gebruiker tijdens het lezen kunnen opkomen? Ik ga uit van een Nederlandstalige lezer, en probeer deze vraag daarom deels te beantwoorden met behulp van de Nederlandstalige boekuitgave. De voordelen van de webpublicatie noemde ik al, maar het zou jammer zijn als de in het Frans geschreven brieven van Van Gogh ook in Nederland of Vlaanderen voortaan alleen nog in het Engels werden geciteerd.

3. VERTALING

Tekstcommentaar is niet alleen een toelichting bij de gegevens die in de tekst naar voren komen, maar ook bij de tekst zelf. Daarom eerst een opmerking over de vertaling. De redactie merkt volkomen terecht op dat het zinloos zou zijn geweest om Van Goghs Franstalige brieven om te zetten in het soort Nederlands dat hij zelf bezigde. De stijlbreuk die daardoor in de Nederlandse uitgave optreedt (niet in de Engelse, waar alles vertaald is), moeten we op de koop toe nemen. Van Gogh sprak zijn broer aan met ‘gij’ en ‘U’, en in het Frans bezigde hij consequent het ‘vous’. De Nederlandse vertaling is moderner en houdt het op ‘je’ en ‘jij’. Deze beslissing is goed te rechtvaardigen. Maar hiermee is al een eerste en tamelijk opvallende inbreuk gemaakt op het in de inleiding geformuleerde ideaal van de redactie om alle interpreterende vertaling, elke omschrijving en toevoeging, te elimineren en alleen weer te geven wat er werkelijk staat. Kan dat eigenlijk? Is niet elk vertalen interpreteren? Is met dit idee van tekstgetrouwheid wellicht iets binnengeslopen dat niet hoort bij het vertalen maar bij het aloude filologische visioen van de exact gereconstrueerde brontekst? De programmatische verklaring bij de Engelstalige versie op het internet is op dit punt zelfs nog stelliger dan de Nederlandse uitgave. Maar ik kies toch een voorbeeld uit de Nederlandse vertaling om te laten zien welke problemen zich kunnen voordoen.

Vincent van Gogh schreef vaak haastig en geëmotioneerd. Zijn Frans is niet altijd helemaal helder, en hij gebruikte allerlei uitdrukkingen die voor meer dan één uitleg vatbaar zijn. De vertalers hebben dan ook niet overal zomaar kunnen weergeven ‘wat er staat’, maar moesten onvermijdelijk keuzes maken.

In zijn allerlaatste brief aan Theo, van 23 juli 1890, onmiddellijk voor zijn fatale zelfmoordpoging, kwam Van Gogh nog eens terug op zijn (min of meer tot *idée fixe* geworden) overtuiging dat de moderne kunstenaars pas behoorlijk in hun bestaan zouden kunnen voorzien als zij zich in een soort van vakbond verenigden. Hij had de moed niet meer om zich er zelf voor in te zetten, en vreesde dat er waarschijnlijk nooit meer iets van terecht zou komen. Als gevolg daarvan stond het er met de kunstenaars niet goed voor. ‘Ce qu’il me semble en revenant’, schreef hij, ‘c’est que les peintres eux mêmes sont de plus en plus aux abois’.

De Nederlandse editie vertaalt: ‘Mijn indruk nu ik hier terug ben – is dat de schilders zelf steeds meer de wanhoop nabij zijn’. Dit is zonder meer een correcte vertaling. ‘Être aux abois’, eigenlijk zoiets als ‘door de jachthonden worden omringd’, kan in overdrachtelijke zin betekenen dat men de wanhoop nabij is. Zo stond het er ook al in de uitgave van de brieven uit 1990: ‘Nu ik hier terug ben, heb ik de indruk dat de schilders zelf steeds meer de wanhoop nabij zijn’. De kleine verandering in het begin van de zin maakt tevens duidelijk hoe de Nederlandse vertaling in de nieuwe uitgave is aangepast. De tekst is net iets vlotter, iets compacter, iets meer spreektaal geworden, en komt daardoor, zoals de bedoeling was, nog dichter bij het Frans van Van Gogh. Maar nu het ‘être aux abois’. De uitdrukking kan ook betekenen, met dezelfde jachtmetafoor, ‘in het nauw gedreven zijn’. Ik zou zelf deze vertaling verkiezen, want zij past beter bij het vervolg, waarin het gaat over de geringe mogelijkheden van de moderne kunstenaars om iets te verkopen, en over het gebrek aan bereidheid van de kunsthandel om hen te steunen. Zij kunnen met hun werk geen kant meer op – dat is, vermoed ik, wat Van Gogh wilde zeggen. De Engelse versie op het internet heeft op deze plaats: ‘the painters themselves are increasingly at bay’, wat inderdaad betekent dat zij in het nauw gedreven zijn. Het Nederlands maakt met die wanhoop hun houding iets te passief.

4. COMMENTAAR

Maar belangrijker is het commentaar bij de tekstgegevens, of anders gezegd, de annotatie. De brieven zelf kenden we immers grotendeels al, ook al zijn zij nu deels anders gerangschikt, en hetzelfde geldt voor de schilderijen, althans die van Van Gogh zelf, ook al zijn zij nu zo mooi op de juiste plaats bij de tekst gevoegd. Hier doet zich iets eigenaardigs voor. De annotatie brengt in

deze nieuwe editie iets aan het licht dat in de eerdere uitgaven niet zo sterk opviel. Al weten we door de brieven veel van de ontstaansgeschiedenis van Van Goghs werk, op andere punten weten we (zelfs de kenners en specialisten) over hem juist buitengewoon weinig. De redacteuren merken dit in hun toelichting ook op. Hoe het dagelijks leven van Van Gogh verliep, hoe hij zijn dag indeelde, hoe lang hij sliep en wat hij at, met wie hij sprak, hoe hij de mensen leerde kennen over wie hij in zijn brieven schreef, hoe hij aan de boeken kwam die hij in zo grote aantallen en zo koortsachtig las, over al deze kwesties lichten de brieven ons maar zijdelings en uiterst onvolledig in. De redactie heeft welbewust en op goede gronden gekozen voor het soberheidsprincipe. Wat er aan biografisch materiaal wordt aangedragen gaat zelden boven de feitelijke gegevens uit. De uitgevers dringen zich niet op met een commentaar op de beschreven omstandigheden. Zij hebben zelfs de levensjaren van de genoemde personen opgenomen in het register, en niet aangegeven bij de tekst. Het gevolg is echter dat de uitgave toch niet altijd de vraagbaak is geworden waarop sommige mensen misschien hadden gehoopt. Ik kan dit alleen laten zien aan de hand van twee wat meer uitvoerige voorbeelden.

4.1 REGNAULT

In een brief aan Theo uit december 1882 (brief 291, deel 2, p. 217) schrijft Van Gogh over kunstenaars van wie hij vindt dat zij op de eigentijdse kunst een nadelige invloed hebben gehad. ‘Een kerel als Gustave Brion heeft iets goeds nagelaten, de Groux b.v. ook [...], doch Boldini, doch Fortuny, doch Regnault zelfs, wat baat het ons, wat zijn we erbij gevorderd’. Geen van de genoemde schilders heeft tegenwoordig nog een gangbare reputatie. Toch geeft de editie op deze plaats geen noot. Misschien komt dit omdat alle namen al in eerdere brieven ter sprake kwamen en daar zijn toegelicht. Het register wijst uit dat dit inderdaad geldt voor Brion, Degroux, Boldini en Fortuny. De lezer kan dus al bladerend verder zoeken, als hij wil. De jaartallen die in het register worden genoemd maken bovendien duidelijk dat het, met uitzondering van Boldini, schilders betreft die toen al enkele jaren waren overleden. Om dat te weten te komen is tamelijk wat zoekwerk nodig. De digitale editie is op dit punt niet behulpzamer. Kort en goed, Van Gogh heeft het over de invloed van kunstenaars van een vorige generatie. Uit de tekst is dat echter niet onmiddellijk op te maken, en dit had reden kunnen zijn om een noot te plaatsen. Dacht Van Gogh trouwens dat Boldini toen ook al dood was? De opsomming doet zoiets vermoeden, maar daarover zwijgt de annotatie eveneens.

Misschien terecht, want hiermee komen we in de sfeer van de speculatie, en bijzonder belangrijk is het gegeven beslist niet. Maar nu Regnault. Hij wordt hier voor het eerst genoemd. Van Gogh heeft het over 'Regnault zelfs', en geeft daarmee aan dat hij deze schilder, al rekent hij hem tot de verkeerde richting, toch nog een zeker krediet wil geven. Dit maakt nieuwsgierig, en alleen al daarom zou op deze plaats iets over hem moeten worden gezegd. Maar we krijgen geen informatie. Misschien gebeurt dit verderop in de uitgave? Volgens het register wordt Regnault nog twee maal genoemd. In juni 1884, dus anderhalf jaar later, schrijft Van Gogh aan Theo: 'een witten muur schildert Israels heel anders dan Regnault of Fortuny' (brief 450, deel 3, p. 156). Hier krijgen we inderdaad een noot, die verwijst naar een artikel over Fortuny en Regnault in een aflevering van het tijdschrift *The Century* uit 1881. Ongetwijfeld wil de redactie hiermee zeggen dat dit artikel de bron van Van Goghs kennis over beide schilders is geweest. Maar als dit artikel niet speciaal het schilderen van witte muren aan de orde stelt, had het dan niet genoemd moeten worden op de plaats waar Van Gogh voor het eerst de namen van Fortuny en Regnault bij elkaar brengt?

Omstreeks 22 januari 1886, dus nog eens anderhalf jaar later, schreef Van Gogh aan Theo over de schilderijen die hij op de Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen zag hangen: 'Maar de mooiste [studie] is misschien van een Amerikaan, ik weet den naam echter niet – een naaktstudie van een oud man, men zou zeggen als een Fortuny of Regnault' (brief 554, deel 3, p. 342). Hierbij wordt een noot gegeven, maar alleen om te vertellen dat de Amerikaanse kunstenaar niet is geïdentificeerd. Over Regnault komen we uit de brievenuitgave al met al niet meer te weten dan de omschrijving 'Franse kunstenaar, 1843-1871' in het register. Toch was hij voor Van Gogh blijkbaar exemplarisch voor een bepaalde manier van schilderen of voor een bepaald artistiek probleem. In ruim drie jaar tijd kwam zijn naam hem een aantal malen in gedachten, steeds in samenhang met Fortuny, die hij al vaker in zijn brieven had genoemd. In 1886 lijkt Van Goghs oordeel bovendien gunstiger uit te vallen dan in 1882 of 1884, wat nog meer vragen oproept. Is de annotatie in dit geval niet al te terughoudend geweest? Zou het niet behulpzaam zijn geweest om uit te leggen dat Henri Regnault kort voor 1870 op de Parijse Salon indruk maakte met nogal sensationele oriëntalistische doeken, dat hij sneuvelde in de Frans-Duitse oorlog, en dat hij ondanks het feit dat hij een rasechte salon-schilder was toch bij sommige vooruitstrevende critici, bij de dichter Stéphane Mallarmé bijvoorbeeld, de naam hield van een belangrijk talent? Precies dit laatste zou de aarzelingen van Van Gogh in perspectief kunnen plaatsen. Anderen voelden die ambivalentie ook.

4.2. QUOST

Het is natuurlijk waar dat Van Gogh honderden kunstenaars in zijn brieven noemt. Misschien heb ik met Regnault, die in de gedachtenwereld van Van Gogh nu ook weer niet een erg voorname rol speelde, een ongelukkig voorbeeld genomen. Ik kies daarom nog een andere schilder, iemand die zo mogelijk nog meer in vergetelheid is geraakt, maar wiens werk door Van Gogh juist bijzonder werd gewaardeerd. Op 8 augustus 1888 schreef Van Gogh aan Theo over de bloementuinen bij de boerderijen in de Provence. Weer becroop hem het gevoel dat hij alles wat hij zag wel in kunst wilde omzetten, maar dat hij dit onmogelijk alleen aankon. Er moest een schilderschool zijn, een groep van eensgezinden die elkaar aanvulden, zoals in de zeventiende eeuw in Holland. ‘Als Quost er toch eens was of Jeannin...’, verzuchtte hij (brief 657, deel 4, p. 222). Een noot vertelt ons dat Ernest Quost bekend stond om zijn schilderijen van bloementuinen, en Georges Jeannin om zijn bloemstillevens. Dit wordt aangevuld met de mededeling: ‘Van Gogh beschouwde Quost als de schilder bij uitstek van de stokroos, en Jeannin als die van de pioenroos’. In het register vinden we dat Ernest Quost leefde van 1844 tot 1931, en dat hij op deze plaats voor het eerst door Van Gogh in zijn brieven wordt genoemd. Maar kennelijk had Van Gogh hem al eerder leren kennen. Waar en wanneer komen we niet te weten, en ook niet waarom hij voor Van Gogh ‘de schilder bij uitstek van de stokroos’ was. Dat blijkt pas als we met behulp van het register doorbladeren naar de brief aan Gauguin van 21 januari 1889, waar Van Gogh zegt: ‘als Jeannin de pioen heeft, Quost de stokroos, dan heb ik inderdaad eerder dan anderen de zonnebloem gekozen’ (brief 739, deel 4, p. 393). Een dag later herhaalde Van Gogh dit nog eens in een brief aan Theo (brief 741, deel 4, p. 397).

Had bij de eerdere noot over de stokroos niet even een verwijzing naar deze brieven kunnen worden opgenomen? De lezer komt er uiteindelijk zelf ook wel uit, maar er is (in elk geval in de gedrukte editie) vrij veel zoekwerk voor nodig. Op 1 februari 1890 heeft Van Gogh het andermaal over ‘de magnifieke en zo volmaakte stokrozen van Quost’ (brief 850, deel 5, p. 194) en in zijn brief aan de criticus Albert Aurier van ongeveer een week later roemt hij ‘père Quost’ als schilder van stokrozen en gele irissen (brief 853, deel 5, p. 199). Op deze plaats geven de noten opeens een terugverwijzing naar de brief van 8 augustus 1888, waar Quost voor het eerst werd genoemd. Ik hoop dat uit het voorgaande duidelijk wordt waarom ik een noot als deze

tamelijk willekeurig vind. Hij had ook ergens anders kunnen staan. We weten nog steeds niet hoe Van Gogh met Quost in contact was gekomen, en waarom hij hem ‘père Quost’ noemde. Het leeftijdsverschil kan daarvan nauwelijks de reden zijn geweest.

Uit de brief van Theo van 23 juni 1890 blijkt dat deze op aanraden van Vincent een gesprek had gehad met Quost. ‘Als je naar Parijs komt’, schreef hij, ‘moet je zeker bij hem langsgaan, hij zal heel blij zijn als je hem komt opzoeken, hetzij in het park hetzij bij hem thuis’ (brief 890, deel 5, p. 267). Hierbij krijgen we een noot waarin wordt meegedeeld op welk adres Quost in Parijs woonde, en die nogal raadselachtig wordt vervolgd: ‘met “jardin” zal een van de parken waar hij schilderde zijn bedoeld’. Met welk ‘jardin’? Alleen in de digitale versie, waar de oorspronkelijke tekst naast de vertaling te zien is, is meteen duidelijk waar dit op slaat. Theo van Gogh schreef ‘soit au jardin soit chez lui’. De editie van de brieven uit 1990 heeft hier: ‘hetzij in de Jardin [met hoofdletter] hetzij bij hem thuis’ (p. 2077). De noot in de nieuwe uitgave wekt de indruk alsof de redactie eerst heeft geconstateerd dat er op het adres waar Quost woonde geen tuinen waren, en toen pas kon besluiten dat Theo met zijn ‘jardin’ aan een park dacht. Maar een park is in het Frans nu eenmaal een ‘jardin public’. De vertaling uit 1990 zat er niet zo ver naast, al schreef Theo, zoals we nu kunnen zien uit de kopie van het handschrift, zeer beslist geen hoofdletter.

5. CONCLUSIE

Natuurlijk zijn dit allemaal kleinigheden, futiliteiten misschien zelfs. Maar ik vermoed dat er bij verder zoeken nog meer van dit soort kleinigheden te vinden zijn. De redactie valt niets te verwijten. Zij heeft consequent vastgehouden aan de eenmaal gekozen uitgangspunten. Er is verrassend veel dat we over deze best gedocumenteerde schilder van de negentiende eeuw nog niet weten, en bij gebrek aan betrouwbare gegevens is het misschien beter om de kwestie in het midden te laten. Onvermijdelijk betekent dit echter dat de lezer nog vaak op raadsels zal stuiten. Ik ben diep onder indruk van het vele werk dat voor deze uitgave is verricht. De digitale uitgave en de daarvan afgeleide boekedities zijn een prachtige synthese van de huidige stand van het onderzoek. De uitgave illustreert echter ook een grondbeginsel van alle wetenschap, namelijk dat elk gegeven antwoord onvermijdelijk nieuwe vragen oproept.

Literatuurlijst

Van Gogh, Vincent (2009). *De brieven. De volledige, geïllustreerde en geannoteerde uitgave.* red. Leo Jansen, Hans Luijten, Nienke Bakker, Amsterdam/Den Haag/ Brussel: Van Gogh Museum/Huygens-Instituut/Mercatorfonds.

